

УДК 338.5.01
© 2011

Супрун О. М., кандидат економічних наук
Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва

ІНСТИТУЦІЙНІ ФАКТОРИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА Й РИНКУ

Рецензент – доктор економічних наук Х. З. Махмудов

Відсутність ефективного та дієвого державного регулювання аграрного виробництва та ринку призвело до її вкрай важкого стану, який характеризується спадом виробництва, посиленням безробіття, зниженням життєвого рівня населення. Однією з причин, що зумовлюють кризову ситуацію в агропромисловому виробництві, є втрата функцій державного управління за найважливішими напрямками його функціонування.

Ключові слова: аграрне виробництво, ринок, державне регулювання, спад виробництва.

Постановка проблеми. Ринок як система, у розвитку якої формуються ознаки ефективності відносин, забезпечується від соціально-економічних негативних проявів механізмами регулювання і саморегулювання. Інститути ринку, держава, суб'єкти господарювання, індивіди зазнають постійного впливу відповідних механізмів, які структурують їхню поведінку.

Наука і практика сформували теоретико-методологічну базу визначення сутності регулювання, проте об'єкт і предмет дослідження зазначеного інституту вимагає застосування різних підходів до розуміння цієї категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблеми сутності-значимості механізмів у регулюванні економіки та її галузей досить ґрунтовно розкриті у працях таких дослідників як Г. І. Мостовий, О. М. Могильний, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем'яненко, С. М. Кваша, О. М. Шпичак та ін., а щодо дефініцій категоріально-понятійного апарату визначення засад функціонування інституту регулювання – Л. І. Дідьківська, Л. С. Головка, Л. А. Швайка, Л. І. Дмитриченко, А. М. Бабашкіна та ін. [1–12].

Мета та методи дослідження. Метою дослідження є аналіз сучасних інституціональних факторів і механізмів регулювання аграрного виробництва й ринку. Для проведення дослідження був використаний монографічний метод.

Результати дослідження. Економічна система будь-якої за структурою інституціональної

будови потребує регулювання, проте системотворюючу роль у формуванні об'єкта регулювання відіграють економічні агенти. Останні за своєю функціональною залежністю можуть виступати у ролі об'єкта або суб'єкта регуляторних дій. Погоджуємося з думкою С. Г. Кірдіної, що А. Сміт, як основоположник теорії ринкового вибору (авт.), зауважив, що «економічний агент має на увазі лише свій власний інтерес..., переслідує власну вигоду, причому... невидимою рукою йде до мети, яка зовсім і не входила в його наміри... Переслідуючи свій власний інтерес, він більш дієвим чином служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне до цього». Наведена теза, яка трансформувалася у принципи «методологічного індивідуалізму», конкуренції й прагнення до корисності, становить основу класичної, неокласичної і неоінституціональної економічної теорії [3, с. 332]. Виходячи з цієї тези, поведінка економічних агентів в умовах ринку потребує обов'язкового регулярного впливу як ринкових, так і державних інститутів. Зазначене положення стало відправним моментом у розбудові методологічних положень сучасних теорій регулювання.

Зазначимо, що економіка – це інституціонально оформлений процес, у межах якого взаємодіють ринкові агенти й інститути, а в межах цієї взаємодії відбувається об'єктивно-суб'єктивне регулювання і саморегулювання. Протягом свого історичного розвитку людина намагається втілити в життя логіку раціональної взаємодії для успішної реалізації мотивацій. Саме у цьому криється причина виникнення регулювання як інституту демонополізації економічних відносин і забезпечення конкурентного задоволення потреб суспільства та індивіда.

Регулювання економіки дієве лише у випадку раціонального поєднання саморегулюючих функцій ринку з державними механізмами впливу на товарообмінні й виробничі трансакції. При цьому його сутність трактується наступним чином: 1) спосіб та механізм підпорядковувати щонебудь певній планомірній організації дій;

2) функція управління, що забезпечує функціонування та розвиток явищ і процесів у межах заданих кількісно-якісних параметрів. Розрізняють ринкове, корпоративне, державне, наддержавне регулювання за механізмом втілення: залежно від використовуваних форм і методів – пряме (адміністративне), непряме, правове [5, с. 113]. За об'єктністю регулювання поділяється на економічне, соціальне, ринку, податків, інноваційної діяльності тощо. Розкриваючи це питання більш предметно слід звернути увагу на загальноприйнятті підходи до визначення сутності економічного регулювання. В економічній енциклопедії зазначено, що це цілеспрямовані дії різних суб'єктів господарської діяльності, що забезпечують розвиток економіки, використання економічних законів, узгодження інтересів і вирішення економічних суперечностей [6, с. 28].

Практика функціонування вітчизняного сільського господарства підтверджує відому істину про те, що запровадження ринкових інститутів спричинило системні трансформації та реструктуризації. Відбувся перерозподіл власності, змінилися інституції системи трудових відносин, управління, перерозподілу вартостей і ціноутворення тощо. Інакше кажучи, змінилися соціально-економічні засади розвитку галузі, а отже й функціонування механізму регулювання економіки в усіх його проявах. Висловлюється думка, що державне регулювання аграрних відносин є свідомим процесом, який спирається на попередньо обгрунтовані рішення з усвідомленням їх наслідків [8, с. 88]. Це цілеспрямовані дії державних інститутів у певному правовому полі, які дадуть змогу реалізовувати рішення щодо забезпечення гармонізації відносин учасників ринкового обміну, держави і суспільства. Участь держави у регуляторному процесі полягає у формуванні відповідного інституційно-правового й економічного середовища взаємодії суб'єктів у різних елементах ринку, через упровадження в життя низки заходів: 1) визначення пріоритетів у розвитку економіки та її галузей, в межах яких розробляються заходи політики щодо ринку; 2) формування джерел підтримки виробників; 3) прийняття національної законодавчої бази та програм підтримки; 4) створення відповідної інституційної системи для оптимального розвитку економіки.

Ключовим питанням у дослідженні проблеми регулювання є визначення теоретико-методологічних аспектів формування ринкових інститутів і оцінки їх впливу на регуляторний процес. Відомо, що інститути – це комплекс правил і норм,

які забезпечують упорядкування процесів у суспільстві й економіці. Інститути ринку визначаються як базисні й похідні, а поділити їх можна на економічні (функції організації), а також правові інституції (правові акти, правила) [11, с. 74].

Розкриваючи роль ринкових інститутів у регулюванні зазначеного елемента вітчизняної економіки, слід наголосити на тому, що село – середовище функціонування економічних агентів – вимагає ринкового підходу до розбудови регуляторної політики. Найбільш позитивним аспектом у становленні ринкових інститутів необхідно вважати відкритість економіки й інтеграція сільського господарства в глобальні структури, серед яких – вступ до Світової організації торгівлі.

Проте удосконалення регуляторного механізму в аграрній сфері незавершено, тому створення ринкових інститутів повинно тривати і в майбутньому, адже саме вони у будь-якому стані є ключовими факторами формування попиту і пропозиції на аграрний товар, а також соціально-економічного розвитку підприємств та інноваційно-інвестиційної діяльності. У регулюванні слід враховувати функціональність інститутів і сутнісно-рольові характеристики регуляторних механізмів.

У теорії механізмів регулювання економічних систем (розвиваючи дискусію про різновиди капіталізму) науковці виділяють «координовану ринкову економіку», прикладом якої є Німеччина, та «ліберальну ринкову економіку» – економіка Сполучених Штатів [4, с. 11–49]. Кожна з цих моделей має специфічну інституціональну основу розбудови міжагентських зв'язків і характерні інституційні рамки здійснення державної регуляторної політики. На думку А. Д. Діброви, механізм є цілісна система, діалектична сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених принципів, вихідні положення, основні правила впливу державних органів на економіку за врахування конкретних умов господарювання з метою забезпечення її ефективного функціонування. Дотримання науково обгрунтованих принципів забезпечує ефективне виконання державою своїх економічних функцій [10, с. 481], методів, форм та інструментів (важелів) державного регулювання економіки, стимулювання узгодження інтересів економічних суб'єктів держави [1, с. 76–84]. Системоутворююче значення для забезпечення ефективного розвитку сучасних соціально-економічних систем має інституційний (інституціональний) механізм регулювання. Він уособлює сукупність нормативно-правових актів, пра-

вил, норм, традицій, державних інститутів, які втілюють у практичній площині державну інституційну політику в певному сегменті економіки чи соціальної сфери. Як зазначено у праці Т. Єфименко, завдання інституційного регулювання на рівні національного господарства, на регіональному рівні, на галузевому, на рівні підприємства-фірми. На національному рівні завданням інститутів є регулювання господарського циклу, грошової маси та обліку, цінової політики; на регіональному – вирішення питань місцевого соціально-економічного розвитку та екології; на галузевому – програмно-цільові настанови, формується експортний профіль держави; на рівні фірми – зацікавленість приватних фірм у розвитку інноваційної діяльності, модернізації інфраструктури тощо [2, с. 16–26].

Наукові постулати теорії механізму регулювання економіки і ринку свідчать, що цей механізм як сукупність інструментів, за допомогою яких держава зокрема впливає на товарообмінні процеси, має визначену структуру. Вона включає ринкове регулювання, яке здійснюється за законами ринку; корпоративне регулювання; державне регулювання через владні механізми впливу на господарські процеси.

Важливим, а інколи й залежно від ситуації, головним елементом механізму регулювання є балансування попиту і пропозицій на ринку. Наведені складові є індикаторами рівня добробуту нації та ефективності державної регуляторної політики. В основі реалізації заходів урівноваження кон'юнктури ринків лежить бюджетна й податкова, структурна та інтервенційна політика, стимулювання реального сектору економіки і зайнятості.

Механізм регулювання втілює в життя економічну політику держави у напрямі впорядкування і розвитку процесів, спрямованих на підтримку ефективного задоволення потреб людини й суспільства. Держава у розбудові зазначеного механізму має на меті реалізацію інституціональних, зовнішньоекономічних, структурних, інвестиційно-інноваційних, фінансових, регіональних, специфічно-галузевих функцій впливу на ринковий процес. Зазначимо, що через ці складові регуляторного механізму реалізується стратегія розвитку держави. Економічні відносини держава регулює шляхом адміністративного втручання, а також ринкового сприяння. У першому випадку застосовуються заходи обмежувального, заборонного характеру, а у другому – стимулюючого. Запровадження різного роду заходів відбувається економічними, правовими,

політичними методами. У сукупності вони становлять організаційно-оформлену систему норм і суб'єктів механізму регулювання економіки.

Державне економічне регулювання уособлює формування і використання механізмів впливу на ринкові процеси з метою оптимізації їх проходження у напрямі задоволення соціально-економічних потреб суспільства. У даному випадку дії інститутів влади на практиці уособлюють державну політику впливу на ринок, що втілена у відповідних регуляціях. Ці регуляції зазвичай здійснюються у системі ціноутворення, інфраструктурного забезпечення, оподаткування, кредитування тощо, проте щодо кожної галузі економіки існують відмінності, зумовлені галузевою специфікою; передусім це стосується сільського господарства.

Механізми економічного регулювання становлять інституціональну сукупність ідентифікованих за функціональною ознакою інститутів, які виконують специфічну роль у системі регуляторних впливів на ринковий процес. Господарський механізм уособлює сукупність взаємопов'язаних важелів і методів впливу на виробництво, облік, розподіл і споживання. Він включає економічний механізм [12, с. 8] і функціонує з урахуванням законів конкурентного ринку, а саме – взаємодії попиту й пропозиції, здешевлення витрат в умовах використання обмежених ресурсів. На переконання інших авторів, господарський механізм охоплює економічні, юридичні, політичні, морально-етичні та інші складові, але його центральною ланкою є економічний механізм [7]. За визначенням П. Т. Саблука, економічний механізм – це практичний вираз системи виробничих відносин як сукупності економічних важелів і регуляторів виробництва, а також сполучної ланки між продуктивними силами, виробничими відносинами й політикою держави [9, с. 8]. Водночас «економічний механізм ринкових відносин слід розглядати у вигляді двох взаємопов'язаних систем – саморегульованої і регульованої. Саморегульована система – це, перш за все, свобода вибору форм власності й господарювання, розпорядження власністю, продукцією, доходами, вибір ринку продукції, ресурсів, робіт і послуг. При цьому мають місце регулятори цієї вільної поведінки, в тому числі цінові, кредитні, податкові, антимонопольні, квотування тощо» [7].

Регулювання економічних відносин як процес має в своєму арсеналі чимало механізмів та інструментів. Проте, з огляду на особливості аграрного виробництва, зокрема його нижчу інвести-

ційну привабливість та вищі ризики порівняно з іншими галузями національної економіки, одним із основних напрямів державного регулювання буде підтримка. Державна підтримка аграрного виробництва покликана, перш за все, вирішити соціальні проблеми галузі та держави в цілому. Це і зайнятість сільського населення із забезпеченням інших, нормальних умов життя, і виробництво достатньої кількості продуктів харчування для гарантування продовольчої безпеки держави, і вирішення питань екологічного характеру та ін. Тобто, проблема державної підтримки аграрного виробництва виходить далеко за межі лише підприємницької діяльності. Щодо механізмів надання підтримки, то вони можуть бути досить різноманітними – від створення сприятливіших або ж протекціоністських умов до прямих дотацій та субсидій. Щоправда, після вступу України до Світової організації торгівлі перелік заходів прямої підтримки слід значно скоротити, відповідно до внутрішніх стандартів цієї організації.

Висновки. Проблема регулювання аграрного виробництва – досить широкопланова. Поряд із макрорегулюванням, одним із таких напрямів, який безпосередньо впливає на ефективність усієї системи, є регулювання на мікрорівні – регулювання внутрішньогосподарських відносин. Сільськогосподарське підприємство є первинною господарською одиницею, і саме в ньому закладається успішність чи неуспішність функціонування галузі. На відміну від регулювання на макрорівні, яке в ринкових умовах передбачає багато нових, порівняно з адміністративно-командною системою механізмів, окремі з них достатньою мірою не впроваджені в Україні й до цього часу. Ринок, безперечно, ставить нові, часто невластиві для економічної роботи в минулому завдання, але в цілому низка механізмів регулювання внутрішньогосподарських відносин, які використовувалися раніше, можуть з успіхом застосовуватися в ринкових умовах. Це і внутрішньогосподарський розрахунок, і

чекова форма розрахунків, і розробка різноманітних документів локального нормотворення та ін. Усі вони продовжують залишатися дієвим засобом підвищення ефективності господарювання. Щоправда, за умови відсутності єдиного цивілізованого аграрного ринку, результат від кращої чи гіршої господарської діяльності може бути змінений в іншому напрямі за рахунок вдалої реалізації виробленої продукції. Подібні ситуації є причиною зниження уваги до економічної роботи на підприємстві. Так само не сприяє їй згадувана нееквівалентність міжгалузевого обміну, коли поліпшення результатів роботи не веде до покращання матеріального стану працюючих. Як наслідок – на сьогодні регулюванню внутрішньогосподарських відносин надається недостатньо уваги, що, в свою чергу, не сприяє підвищенню продуктивності праці та ефективності аграрного виробництва в цілому.

Ведучи мову про регулювання економічних відносин в аграрному виробництві, варто мати на увазі, що для успішного ведення такого виробництва воно має виходити за межі сільського господарства. Йдеться про еквівалентність міжгалузевого обміну, відсутність якої нівелюватиме результати більшості регуляторних заходів всередині галузі. Так, неможливо вести високоефективне аграрне виробництво за умов цінового диспаритету, коли для закупівлі пального, добрив, засобів захисту необхідно віддати всю вироблену продукцію. Динамізм ринкових ситуацій, у тому числі й зміна цін, у цілому є звичайним явищем, але при цьому завдання державних органів слідкувати, щоб зміна цін на промислові товари не була випереджаючою за ціни на сільськогосподарську продукцію. Таким чином, регулювання аграрного виробництва має поєднуватися із регулюванням інших галузей національної економіки – хімічної, паливно-енергетичної, машинобудівної, фінансової та ін.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Діброва А. Д. Сучасне трактування сутності державного регулювання аграрного сектору економіки / А. Д. Діброва // Економічна теорія. – 2007. – № 1. – С. 76–84.
2. Єфименко Т. Інституційне регулювання економічного розвитку / Т. Єфименко // Економіка України. – 2011. – № 1. – С. 16–26.
3. Кирдина С. Г. Модели экономики в теории институциональных матриц / С. Г. Кирдина [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://kirdina.ru/doc/20jul07/1.pdf>

4. Лацоник У. Разновидности капитализма, рыночных сил и инновационного предпринимательства / У. Лацоник // Экон. вестник Рост. гос. ун-та. – 2008. – Т. 6. – № 3. – С. 11–49.
5. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 3 / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
6. Мочерний С. В. Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 3 / [редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.)]. – К. :

Видавничий центр «Академія», 2004. – 952 с.

7. *Пархомець М. К.* Економічний механізм АПК: аналіз, проблеми, напрями розвитку / [Електронний ресурс] / М. К. Пархомець, Л. М. Уніят, Л. І. Дудар. – http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2010_3/192.pdf

8. *Пасемко Г. П.* Зміст і генеза системи державного регулювання аграрних відносин / Г. П. Пасемко // Актуальні проблеми державного управління. – № 1(37) / 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2010-1/doc/3/08.pdf.

9. *Саблук П. Т.* Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 3–10.

10. Современная рыночная экономика. Государственное регулирование экономических процессов // Энциклопедический словарь. – М., 2004. – С. 481.

11. *Шпикуляк О. Г.* Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / Шпикуляк О. Г. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 74.

12. *Юрин С. В.* Институциональные факторы развития аграрной экономики : автореф. дис. ... канд. экон. наук / С. В. Юрин, 2008. – 21 с.

ВІТАЄМО

Особливої уваги заслуговує розробка «Енергоефективна технологія вирощування цукрового буряку», що представляє собою комплекс винаходів, захищених патентами України № 54488 «Установка для підготовки і висадки коренеплодів», № 60011 «Спосіб підготовки і висадки коренеплодів» та № 60283 «Спосіб визначення акумульованої енергоємності виробництва цукрових буряків». Це – яскравий приклад спільної роботи науковців різних напрямів: техніки, агрономії та економіки. Науковими керівниками й координатором роботи виступили: доктор економічних наук, проф. П. М. Макаренко, доктор сільськогосподарських наук, проф. П. В. Писаренко, кандидат технічних наук, проф. Г. О. Лапенко, кандидат технічних наук, проф. Є. Я. Прасолов. Кожен із розробників відповідав за свою ділянку роботи (О. В. Калініченко – економічне обґрунтування; К. Д. Костоглод – статистичний аналіз даних; Т. Г. Лапенко – безпека праці, Л. Є. Заворотний – технічне оснащення, С. А. Браженко – правова охорона створених об'єктів інтелектуальної власності).

Дана розробка високо оцінена Міжнародним та Національним журі Салону і конкурсу й удостоєна золотої медалі. Державна служба інтелектуальної власності визнала значимість та якість представлених винаходів, нагородивши даний колектив авторів Спеціальним призом.

Полтавська державна аграрна академія гідно представила наукові досягнення на світовому рівні й підтвердила якість винаходів і нових технологій, що створені в її стінах!